

Jakie są źródła konfliktu grecko-tureckiego na Cyprze?

23 września 2021

Ponad sześćdziesiąt lat po proklamowaniu niepodległości Republiki Cypryjskiej wyspa wciąż pozostaje podzielona. Dlaczego była brytyjska kolonia nie została włączona do Grecji? Jakie wydarzenia skłoniły Turcję do militarnej interwencji w 1974 roku?

Mimo że historycznie, kulturowo i politycznie Cypr postrzegany jest jako część Europy, faktycznie położony jest w azjatyckiej części Morza Śródziemnego: niespełna siedemdziesiąt kilometrów na południe od Turcji i prawie osiemset kilometrów od wybrzeża kontynentalnej Grecji. To właśnie te dwa kraje, skonfliktowane i posiadające jakże odmienne kultury, od wieków kształtują stosunki na wyspie o powierzchni zbliżonej do najmniejszego polskiego województwa (9 251 km²).

Na Cyprze znajdują się obecnie dwa państwa: Republika Cypryjska oraz Turecka Republika Cypru Północnego. Mimo podziału, dla greckich Cypryjczyków i tureckich Cypryjczyków to wyspiarskość jest kluczowym elementem narodotwórczym, a szansą na ponowne zjednoczenie kraju wydaje się zmniejszenie wpływów zamorskich „ojczyzn”, zbliżenie się do siebie obydwu społeczności, wzajemne ustępstwa oraz budowa wspólnej tożsamości cypryjskiej.

Jaka była geneza konfliktu grecko-tureckiego i jak kształtowały się relacje między stronami po zakończeniu II wojny światowej?

Geneza konfliktu grecko-tureckiego

Jako pierwsi wyspę skolonizowali Grecy około 1400 roku p.n.e. Pozostałością po greckiej kulturze są najszlachetniejsze zabytki

wyspy, podziwiane przez turystów z całego świata – Pafos, Salamina i Kurion. Następnie władzę nad Cyprzem sprawowali kolejno Rzymianie, Fenicjanie oraz Wenecjanie. Wreszcie w 1573 roku rozpoczął się okres turecki, który trwał do 1878 roku. Co ciekawe, mimo rosnącej populacji tureckiej, stosunki grecko-tureckie długo były poprawne i antagonizmy narodowościowe praktycznie nie istniały.

Sytuacja zmieniła się po powstaniu niepodległej Grecji w 1830 roku. W XIX stuleciu pozycja osmańskiej Turcji na arenie międzynarodowej zmniejszyła się, a na znaczeniu zyskiwała idea „Wielkiej Grecji” oraz enosis (zjednoczenie wyspy z zamorską ojczyzną). Orędownikiem przyłączenia Cypru do macierzy był m.in. posiadający duże wpływy Kościół. Zaostrzenie rywalizacji grecko-tureckiej w basenie Morza Śródziemnego rzecz jasna musiało się w dłuższej perspektywie czasowej przyczynić do antagonizowania obu społeczności zamieszkujących wyspę. Konflikt podsycany był ponadto przez politykę Wielkiej Brytanii, która w 1878 roku objęła rządy po Turcji. Władze w Londynie, chcąc pozyskać Grecję dla swojej rozgrywki dyplomatycznej na Półwyspie Bałkańskim, kilkakrotnie obiecywały Atenom zjednoczenie, m. in. w 1914 roku w zamian za przystąpienie do wojny po stronie Trójporozumienia. Brytyjczycy zdawali sobie jednak sprawę ze strategicznego położenia wyspy – na styku trzech kontynentów i w pobliżu szlaku biegnącego do Indii przez Kanał Sueski – i nie zamierzali rezygnować z cennego nabytku terytorialnego. W tym czasie kolonizatorzy wprowadzili dla obu narodowości odrębną administrację, szkolnictwo i sądownictwo. Badacze tematu podkreślają jednak, że w pierwszej połowie ubiegłego wieku stosunki na wyspie nadal dalekie były od otwartego konfliktu, chociaż napięcia pomiędzy stronami narastały od lat 30. i nie zostały zredukowane przez rządzących.

Po 1945 roku realizacja idei enosis była nadrzędnym celem greckich Cypryjczyków. Na czele ruchu stał arcybiskup Makarios III, głowa cypryjskiego Autokefalicznego Kościoła

Prawosławnego. W 1950 roku zorganizowano referendum, w którym aż 95% głosujących opowiedziało się za przyłączeniem do Grecji. Brytyjczycy nie uznali wyniku argumentując, że w referendum nie wzięli udziału tureccy Cypryjczycy. Odpowiedzią na politykę Londynu było powstanie w połowie lat 50. Cypryjskiej Organizacji Wyzwolenia Narodowego (EOKA) z Jeoriosiem Grivasem na czele. Partyzanci rozpoczęli walkę zbrojną i akcje sabotażowe wymierzone we władze brytyjskie.

Grecka społeczność dążyła do samostanowienia i odrzucała wszystkie propozycje ze strony zdeterminowanych do utrzymania kontroli nad wyspą Brytyjczyków, którzy wkrótce sięgnęli po dobrze znaną wszystkim kolonizatorom zasadę „dziel i rządź”. Grecy Cypryjczycy byli zwalniani z pracy w administracji i policji, a na ich miejsce zatrudniano tureckich Cypryjczyków. Następnie oddziały złożone z przedstawicieli ludności tureckiej były wysyłane do akcji pacyfikacyjnych przeciwko EOKA. Tym samym ofiarami walk i akcji odwetowych byli w tym okresie zarówno greccy, jak i tureccy Cypryjczycy, co sprawiło, że do tego momentu pomiędzy obydwoma społecznościami pokojowe stosunki zostały zastąpione przez wrogość i nienawiść.

Konsekwencją polityki Londynu było włączenie się do gry dyplomatycznej Turcji, która wystąpiła w obronie tureckiej społeczności i wkrótce wystąpiła z ideą taksim – podziału wyspy pomiędzy Turcję i Grecję. Po utracie kontroli nad Kanałem Sueskim w 1956 roku to właśnie Cypr był ostatnim brytyjskim bastionem w regionie, stąd Wielkiej Brytanii zależało na rozgrywaniu i przedłużaniu „problemu cypryjskiego”. Ostatecznie, bez udziału reprezentantów obu zwaśnionych społeczności, w lutym 1959 roku w Zurychu rozpoczęły się rozmowy premierów i ministrów spraw zagranicznych Turcji i Grecji. Podstawą przygotowywanego porozumienia było odrzucenie zarówno idei enosis, jak i taksim, utrzymanie brytyjskich wpływów oraz zagwarantowanie w konstytucji praw dla mniejszości tureckiej. W teorii

zamierzano wyeliminować przyczyny konfliktu, w praktyce osiągnięty kompromis doprowadził wkrótce do eskalacji antagonizmów.

Dlaczego doszło do tureckiej interwencji i podziału wyspy?

Na podstawie wcześniejszych rozmów, 17 lutego 1960 roku, rozpoczęła się konferencja zjednoczeniowa w Londynie, w której w roli obserwatorów uczestniczyli Makarios III oraz Fazıl Kucuk ze strony tureckich Cypryjczyków. Brytyjsko-grecko-turecki układ zakładał powstanie Republiki Cypryjskiej i zachowanie przez Wielką Brytanię zwierzchności nad dwiema bazami wojskowymi. Ustalono również najważniejsze zasady konstytucyjne:

- 1) prezydenta wybierała grecka społeczność, wiceprezydenta turecka;
- 2) prezydent i wiceprezydent posiadali prawo weta w sprawach polityki zagranicznej, obrony i bezpieczeństwa;
- 3) w rządzie miało zasiadać siedmiu greckich Cypryjczyków i trzech tureckich Cypryjczyków;
- 4) takie same proporcje (70% do 30%) miały obowiązywać w Izbie Reprezentantów oraz administracji państwowej i policji;
- 5) armia miała składać się z 60% greckich Cypryjczyków i 40% tureckich Cypryjczyków;
- 6) przewodniczącym Izby Reprezentantów miał być grecki Cypryjczyk, wiceprzewodniczącym turecki Cypryjczyk;
- 7) Izba Reprezentantów miała prawo uchwalić ustawę związaną ze statusem obu społeczności wyłącznie w przypadku zgody ze strony wszystkich parlamentarzystów.

Podpisano również Traktat Gwarancyjny, na mocy którego

gwaranci (Wielka Brytania, Grecja, Turcja) uzyskiwali prawo do interwencji w wewnętrzne sprawy republiki w przypadku zagrożenia porządku konstytucyjnego.

Niewątpliwie wynegocjowane proporcje były krzywdzące dla społeczności greckiej, która stanowiła aż 80% populacji wyspy. Narzucony system polityczny był „nieżyciowy” i de facto przyczynił się do pogłębienia podziałów. Mimo wad liderzy obu stron ostatecznie zaakceptowali porozumienie. Pierwszym prezydentem kraju został Makarios III, który za wyrzeczenie się enosis został uznany za zdrajcę przez część środowiska związanego z EOKA. Republika szybko pogrążyła się w politycznym chaosie – chętnie korzystano z prawa weta, przerwano proces tworzenia armii, problematyczne okazało się zarówno obsadzenie słabo wykształconymi tureckimi Cypryjczykami stanowisk w administracji publicznej, jak i uchwalenie ustawy budżetowej.

W 1963 roku prezydent zaproponował rewizję konstytucji (tzw. 13 punktów Makariosa) oraz skrytykował Traktat Gwarancyjny. Duchowny postulował m. in. unifikację wymiaru sprawiedliwości oraz rezygnację z prawa weta dla prezydenta i wiceprezydenta. Tureccy Cypryjczycy, wspierani przez władze w Ankarze, obawiali się utraty swoich przywilejów i zdecydowanie sprzeciwili się propozycji. Demonstracje obu społeczności przerodziły się w starcia zbrojne, które trwały aż do początku 1964 roku. Turcja po raz pierwszy zagroziła interwencją wojskową. Zaniepokojenie rozwojem sytuacji wyraziły Stany Zjednoczone. Ostatecznie, w wyniku długich negocjacji, w marcu 1964 roku Rada Bezpieczeństwa ONZ uchwaliła rezolucję wzywającą zaangażowane państwa do powstrzymania się od rozwiązań siłowych. Zdecydowano także o ustanowieniu na Cyprze sił pokojowych ONZ, które stacjonują na wyspie do dzisiaj.

Kolejne duże zamieszki wybuchły w 1967 roku, kiedy cypryjska Gwardia Narodowa, w założeniu mająca zapewnić pokojowe relacje pomiędzy stronami, sprowokowała starcia z tureckimi bojówkami.

W walkach śmierć poniosło kilkaset osób. Siły zbrojne Grecji i Turcji ponownie postawiono w stan gotowości, a wybuchowi wojny pomiędzy dwoma członkami NATO zapobiegła zdecydowana interwencja amerykańskiej dyplomacji. Choć kryzys szybko się zakończył, władze w Ankarze ostrzegły Nikozję, że kolejna akcja wymierzona we wspólnotę turecką pociągnie za sobą interwencję zbrojną. Władze w Atenach sprawowała wówczas junta czarnych pułkowników, która opowiadała się za przyłączeniem wyspy do macierzy i miała znaczne wpływy w Gwardii Narodowej. W tym samym czasie w Turcji ponownie na znaczeniu zyskiwała idea taksim.

Mimo starań Makariosa III, który wierzył w utrzymanie pokojowych stosunków pomiędzy stronami i próbował prowadzić politykę niezależną od Grecji i Turcji, eskalacja konfliktu wydawała się nieunikniona. Na początku lat 70., z inspiracji junty w Atenach, utworzono organizację EOKA B, która sprzeciwiała się polityce prezydenta i występowała zbrojnie przeciwko zamkniętej w „gettach” mniejszości tureckiej.

Interwencja turecka i jej konsekwencje

Pokojowe inicjatywy arcybiskupa były niweczone przez politykę Grecji i Turcji, które usztywniały swoje stanowiska zgodnie z ideami enosis i taksim. Wreszcie prezydent zdecydował się na krok, który wywołał efekt domina – oskarżył greckich oficerów Gwardii Narodowej o wspieranie EOKA B i zażądał od Aten wycofania ich z wyspy. W odpowiedzi junta, chcąc zastąpić Makariosa „swoim człowiekiem”, zorganizowała w Nikozji zamach stanu. Pucz został przeprowadzony 15 lipca 1974 roku przez Gwardię Narodową. Nowy „prezydent” ogłosił, że celem zamachu było przywrócenie porządku w armii, a także, że nie jest on wymierzony w ludność turecką, a obowiązujący w republice system polityczny nie będzie zmieniany, co z ust bojownika EOKA B było mało wiarygodne.

20 lipca 1974 roku Turcja – po wcześniejszej konsultacji z Wielką Brytanią, która odmówiła udziału we wspólnej akcji – rozpoczęła inwazję na wyspę. Pomimo rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ potępiającej agresję i wzywającej do natychmiastowego przerwania walk oraz prowadzonych w Genewie rozmów pokojowych, wojska tureckie kontynuowały natarcie i do 1 września zajęły aż 37% wyspy (tureccy Cypryjczycy stanowili 18% mieszkańców Cypru), łącznie z północną Nikozją. Blisko ćwierć miliona greckich Cypryjczyków musiało opuścić swoje domostwa. Grecja, naciskana przez USA i Wielką Brytanię, nie odpowiedziała zbrojnie.

Próby rozwiązania „problemu cypryjskiego” trwają od ponad czterech dekad. W grudniu 1974 roku na wyspę powrócił Makarios, który wkrótce przedstawił plan pokojowy zakładający m. in. suwerenność państwa oraz utworzenie ośmiu okręgów tureckich obejmujących 18% powierzchni kraju. Tureccy Cypryjczycy byli natomiast zwolennikami utworzenia federacji lub konfederacji składającej się z dwóch odrębnych organizmów państwowych.

Pierwszym warunkiem strony greckiej było wycofanie z wyspy kilkudziesięciotysięcznej armii tureckiej, na co nie wyrażali zgody tureccy Cypryjczycy. Obie strony wielokrotnie siadały do negocjacji z inicjatywy ONZ. W 1983 roku sekretarz generalny Javier Perez de Cuellar zaproponował przyznanie Turkom prawa do 23% powierzchni kraju i podział miejsc w Izbie Reprezentantów w stosunku 60 do 40. W odpowiedzi 15 listopada tego samego roku proklamowano Turecką Republikę Północnego Cypru, co zostało przez Radę Bezpieczeństwa ONZ uznane za akt „nieważny i niebyły”. Samozwańcze państwo, istniejące do dnia dzisiejszego, zostało uznane na arenie międzynarodowej wyłącznie przez rząd w Ankarze.

W 2003 roku otwarto przejścia graniczne między północą a południem. 1 maja 2004 roku Republika Cypryjska stała się członkiem Unii Europejskiej. W tym samym roku porozumienie ponownie było blisko, po obu stronach granicy dyskutowano

wówczas nad planem sekretarza generalnego ONZ Koffiego Annana. Ostatecznie w przeprowadzonym referendum odrzuciło go aż 75% greckich Cypryjczyków, natomiast „za” głosowało 65% tureckich Cypryjczyków. Jednym z powodów głosowania na „nie” było zachowanie przez Turcję roli gwaranta oraz pozostawienie na wyspie tureckiego wojska.

Cypr nie bez powodu nazywany jest „cmentarzyskiem dyplomatów”. Nad „problemem cypryjskim” pochyla się już siódmy sekretarz generalny ONZ, a droga do zjednoczenia wciąż wydaje się odległa. W trakcie rokowań dyskutuje się nad sześcioma wyzwaniami: bezpieczeństwo i jego gwaranci, system rządów i podział władzy, nieruchomości, kwestie unijne, tematy gospodarcze oraz podział terytorialny. Najwięcej emocji budzi pierwsze zagadnienie, a także system rządów: silna władza centralna, za którą opowiadają się na południu, kontra konfederacja preferowana przez stronę turecką.

Na zakończenie warto za Markiem Sobczyńskim, cytującym badania Marii Hadjipavlou wskazać kluczowe czynniki konfliktotwórcze na Cyprze: brytyjska polityka „dziel i rządź”, rola cypryjskiego Kościoła, interesy i interwencje obcych państw, nacjonalizm greckich i tureckich Cypryjczyków, bezkompromisowość stron, błędy popełnione przez polityków, ekspansjonizm Grecji i Turcji, różnicowanie kulturowe i nierówności społeczne między społecznościami, brak komunikacji i zaufania między stronami, odmienne wartości i systemy edukacyjne, niezdecydowana polityka Republiki Cypryjskiej oraz używanie narodowej symboliki „ojczyzn”.

Autorstwo: Piotr Bejrowski

Źródło: Histmag.org

Licencja: [CC BY-SA 3.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/)

Bibliografia

1. Adamczyk Artur, Problem cypryjski, „Studia Europejskie”, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, 1997, nr 4, s.

73-92.

2. Adamczyk Artur, Cypr. Dzieje polityczne, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2002.
3. Anoszko Sergiusz, Wyspa niezgody: konflikt na Cyprze w XX w. i na początku XXI wieku, [w:] Dobre i złe sąsiedztwa. Od konfliktu do współistnienia i współpracy. Tom 1. Bliscy i dalecy sąsiedzi, red. Katarzyna Grysińska-Jarmuła, Teresa Maresz, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2017, s. 268-284.
4. Orchowski Thomas, Wyspa trzech ojczyzn. Reportaż z podzielonego Cypru, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2021.
5. Sobczyński Marek, Cypr – wyspa wielokrotnie dzielona granicami politycznymi, „Studia Polityczne”, 48 (2), 2020, s. 177-240.